

VLOGA ZNAČILNE ARHITEKTURNE TIPOLOGIJE PRI OHRANJANJU PROSTORSKE IDENTITETE: PRIMER OBČINE IDRIJA

Damjana GANTAR

Urbanistični inštitut RS, Trnovski pristan 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: damjana.gantar@uirs.si

Matej NIKŠIČ

Urbanistični inštitut RS, Trnovski pristan 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: matej.niksic@uirs.si

Nina GORŠIČ

Urbanistični inštitut RS, Trnovski pristan 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: nina.gorsic@uirs.si

IZVLEČEK

Članek obravnava problematiko prepoznavnosti slovenskih naselij in krajine. Na primeru občine Idrija s pregledom dognanj pomembnih domačih del, analizo določil prostorskih aktov, podrobne terenske analize in z intervjuji ključnih deležnikov prostorskega razvoja ugotavlja, kje in kakšne dopolnitve potrebuje obstoječi sistem prostorskega načrtovanja, da bi se ključni elementi prostorske prepoznavnosti ohranjali skozi proces prenove obstoječega grajenega fonda in novogradenj. Izpostavlja potrebo po smiselnem normativnem urejanju področja, ki bo varovalno in razvojno hkrati, ter opozarja na pomen t.i. mehkih pristopov za dvig ravni zavedanja o pomembnosti tematike za prostorsko in širše kulturno identiteto.

Ključne besede: prostorska identiteta, arhitekturna tipologija, stavbna kulturna dediščina, podoba naselij, prepoznavnost krajine in naselij

IL RUOLO DELLA TIPOLOGIA ARCHITETTONICA NEL CONSERVARE L'IDENTITÀ TERRITORIALE: L'ESEMPIO DEL COMUNE DI IDRIJA

SINTESI

L'articolo tratta della notorietà degli insediamenti e paesaggi sloveni. Sull'esempio del comune di Idrija, per il quale sono stati verificati importanti progetti locali mediante l'analisi delle regole dei piani territoriali così come l'esame dettagliato dei terreni, ma anche intervistando i partner strategici, l'articolo constata come bisognerebbe ottimizzare l'attuale sistema della pianificazione dello spazio fisico conservando, nella ricostruzione degli edifici esistenti e nella costruzione di edifici nuovi, gli elementi chiave dell'identità territoriale. L'articolo sottolinea la necessità di una sistematizzazione della normativa significativa, da custodire e al tempo stesso sviluppare. Viene inoltre richiamata l'importanza di adottare approcci meno complessi nell'informare sull'importanza di questa tematica sia per l'identità spaziale che per quella culturale.

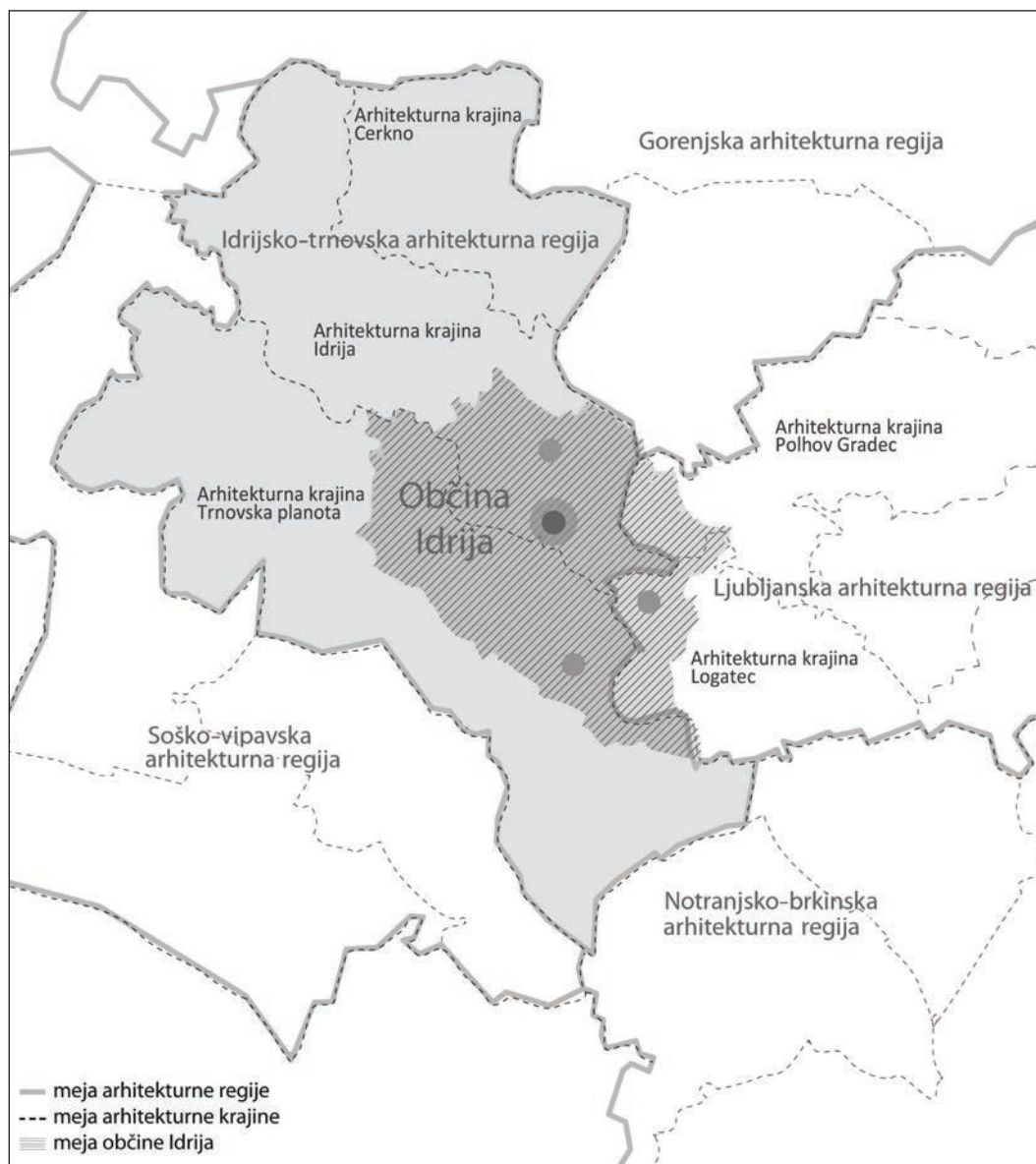
Parole chiave: identità territoriale, tipologia architettonica, patrimonio culturale edilizio, immagine degli insediamenti, notorietà dei paesaggi e degli insediamenti

UVOD

Pojem prepoznavnosti prostora sta v prostorsko načrtovanje uvedla Strategija prostorskega razvoja Slovenije (OdSPRS, 2004) in Prostorski red Slovenije (PRS, 2004). Kot pomembne elemente ohranjanja arhitekturne prepoznavnosti strategija (OdSPRS, 2004) navaja prenovo kulturne dediščine in druge stavbne dediščine ter premišljeno obravnavo drugih nosilcev arhitekturne podobe naselij. Med nosilci prepoznavnosti krajine pa izpostavlja vizualno kakovost, ujemanje med morfološki in tipološki značilnostmi in rabo prostora, sestavljenost krajinske zgradbe, kompleksnost znotraj iste enote, avtentičnost in pričevalnost, kakovost umeščenosti grajenih struktur ter zgodovinski ali simbolni pomen delov ali celote. Prostorski red Slovenije (PRS, 2004) prepoznavno vrednost prostora izpostavlja kot kvaliteto, ki se kaže skozi značilne oblike ali vzorce v prostoru, na primer značilne vedute naselij ali posameznih objektov, značilne kulturne krajine ali poselitvene vzorce. Kot gradnike prepoznavnosti krajine navaja pestro kulturno krajino, arheološko, stavbno in naselbinsko dediščino ter naravne vrednote z izrazitimi in prepoznavnimi lastnostmi, ki tvorijo kulturni in simbolni pomen ter doživljajsko vrednost krajine. PRS tudi določa, da se morajo prostorske značilnosti, ki tvorijo kulturno in simbolno prepoznavnost določenega območja, ohranjati in na novo vzpostavljati s prostorskim načrtovanjem. Navaja tudi temeljne usmeritve glede razvoja in ohranjanja prepoznavnosti krajinskih območij, v teh naj se dejavnosti umeščajo na način, ki omogoča ohranjanje in krepitev prepoznavnosti arhitekturnih in krajinskih regij (po Fister idr., 1993a), izjemnih krajin in varovanje kulturne dediščine. Tudi osnutek nove Strategije prostorskega razvoja Slovenije 2050 prepoznavno podobo prostora navaja kot enega od pomembnih ciljev, ko vizionarsko navaja, da bo tudi v prihodnje »slovensko podeželje ob modernizaciji obdržalo tradicionalno in prepoznavno podobo« (SPRS, 2020, 20).

Prepoznavnost določenega prostora je na deklarativni ravni torej pomemben cilj prostorskega razvoja, zato ne preseneča, da se je z njeno podrobnejšo vsebinsko opredelitvijo ukvarjalo več teoretičnih, metodoloških in aplikativnih študij, ki so skušale pojem tudi terminološko opredeliti. Termin prepoznavnost se večinoma opredeljuje z značilnostmi, ki jih lahko prepoznamo, smo jih torej zaznali že pred tem in jih s ponovno zaznavo prepoznamo kot ponovitev. Pojem identiteta, ki se pogosto navaja kot sopomenka, pa pomeni bistvene značilnosti, po katerih določeno stvar, osebo ali tudi mesto prepoznamo, saj ustvarjajo edinstveno podobo le tega (Hudoklin et al., 2005; Fran, 2021). Prostorska identiteta pomeni krajevne značilnosti, naravne, zgodovinske, oblikovne in druge lastnosti, ki razpoznavno določajo prostor,

pomeni pa tudi predstavo nekega prostora v zavesti ljudi, izhaja iz njihove povezanosti in istovetenja z njim (Urbanistični terminološki slovar, 2015). Prostorska identiteta pomeni istovetenje z določenim prostorom, ki je lahko različno velik, in sega od lokalnega do globalnega (Kosi, 2013). Potočnik in Lah (2017) v razmerju do prostora, naselij in stavb identiteto opredelita kot skupek in preplet značilnosti, ki prostor, naselja in stavbe označujejo in jim dajejo lastno prepoznavnost. Identiteta prostora je predstava nekega prostora v zavesti ljudi, ki izhaja iz pokrajinskih, kulturnih, zgodovinskih in izkusvenih komponent posameznika ali celotne družbe (Kosi, 2013). O nacionalni identiteti, ki temelji na družbeni predstavi o prostoru oziroma nacionalnem pogledu na prostorsko percepcijo, piše Ana Kučan (1998), ki navaja, da se nacionalna identiteta navezuje na tiste krajine ali kraje, ki vsebujejo določen smisel, oziroma se ne navezuje le na prostor sam po sebi temveč na družbeno ustvarjeno podobo o prostoru. Kučanova (1998, 10) opozarja tudi na to, da oblikovanje identitete na vseh ravneh, od lokalne do državne, ni nespremenljiv odnos, temveč gre za »vedno znova nastajajoči odnos. Krajine nastajajo z vzajemnim delovanjem med prostorom ter posamezniki in družbo, ki ga s svojim delom spreminjajo«. Dejavnike, ki vplivajo na prostorsko pripadnost, zavest in identiteto lahko razdelimo na tradicionalne in moderne. Tradicionalni so zgodovinski spomin, kultura, umetnost, jezik, krajina, moderni pa družbene institucije, upravne delitve, mediji in množični šport; tradicionalni dejavniki so pomembni prostorsko identifikacijski elementi, na katerih temeljijo tudi današnje prostorske identitete (Kosi, 2013). Jereb (2019), ki je na primeru Idrije raziskoval identiteto kraja z upoštevanjem ekonomske, prostorske in simbolne razsežnosti piše, da so za ohranjanje identitete pomembne razpoznavne lokacije in objekti ter da mesto zaznavamo na dva načina, kot podobo mesta in kot njegovo fizično obliko. O prepoznavnosti naselij, ki se kaže v fizičnih oblikah, vzorcih in prostorski organizaciji, skupaj z elementi naravnega okolja, ki jo imenujemo lokalna identiteta, v teoriji urbanističnega oblikovanja pa se imenuje tudi *genius loci* ali »duh prostora« je pisala Georgia Butina Watson (1997), ki navaja, da se pri naseljih sčasoma, z razvojem izoblikuje prepoznaven značaj zaradi naravnih, topografskih, prostorskih razmer, lokalno dostopnih gradiv, poznavanja gradbene tehnologije, ekonomskih in družbenih dejavnikov ter oblikovalskih načel značilnih za določeno obdobje. Prepoznavnost naselja ali kraja, ki se kaže v vzorcih, prostorski organizaciji in arhitekturnem oblikovanju določa lokalno identiteto, skupine mest in naselij, ki pa kažejo določeno skupno prepoznavnost, ki je lastna določenemu območju ali regiji pa določajo regionalno identiteto (Butina Watson, 1997). Nikšič

Slika 1: Arhitekturne regije in krajine v občini Idrija (Ilustracija: Živa Ravnikar in Lenart Štaut).

in Butina Watson (2017) izpostavljata tudi pomembno vlogo omrežja odprtih javnih prostorov pri doseganju prepoznavnosti in preglednosti prostora, predvsem pomen nadzorovanja oblikovne podobe elementov grajene forme, ki to omrežje definirajo.

Arhitekturna in krajinsko-arhitekturna opredelitev prepoznavnih območij Slovenije

V Strategiji prostorskega razvoja Slovenije (Od-SPRS, 2004) so bile opredeljene krajinske makroregije, ki temeljijo na prepoznavnosti z vidika kulturnega in simbolnega pomena krajine ter naravne kakovosti krajine. Tako opredeljene makroregije so alpske

krajine, predalpske krajine, slovenske panonske krajine, kraške krajine notranje Slovenije in Primorske krajine. Meje makroregij se delno ujemajo z mejami arhitekturnih regij v Sloveniji (Fister et al., 1993a), kjer pa gre za precej natančnejšo in podrobnejšo razdelitev območja Slovenije glede na ugotovljene značilnosti oblikovanja naselij in stavb. Na podlagi izredno poglobljene raziskave (Fister et al., 1993a), ki je služila kot strokovna podlaga za SPRS in je ugotovljala skupne identitetne značilnosti v oblikovanju naselij, dominant in stavb (kot so lega, uporaba gradiv, izvedba konstrukcije, oblikovanje stavbnega volumna in likovno oblikovanje stavbnih členov), je bila Slovenija razdeljena na 14 arhitekturnih regij:

soško-vipavsko, kraško-primorsko, idrijsko-trnovsko, notranjsko-brkinsko, gorenjsko, ljubljansko, ribniško-kočevsko, belokranjsko, dolensko, zasavsko, savinjsko-kozjansko, koroško, dravsko in pomursko arhitekturno regijo (OdSPRS, 2004). Posamezno arhitekturno regijo zaznamujejo skupne arhitekturne in urbanistične značilnosti, glede na geografske, kulturnozgodovinske, upravne, družbeno-gospodarske, gospodarske in druge silnice, ki so vplivale na njihov razvoj, pa so arhitekturne regije nadalje razdeljene na podenote – arhitekturne krajine. To so tudi enote, znotraj katerih je smiselno zavestno usmerjati gradnjo s ciljem ohranjanja značilnosti bivalnega okolja oz. določiti enotna merila za vse vrste gradenj, ki sooblikujejo identiteto prostora (OdSPRS, 2004).

V nadaljevanju je tak pristop prikazan na primeru idrijske občine, ki v večjem delu spada v idrijsko-trnovsko arhitekturno regijo, vzhodni rob občine pa v ljubljansko arhitekturno regijo, kjer hiše že povzemajo značilne stavbne oblike te arhitekturne regije.

Zaradi geografske zaprtosti in posebnih zgodovinskih razmer je med primorskimi in osrednjeslovenskimi območji nastalo nekaj predelov, ki so svojo posebno identiteto ohranili do danes. Nanje so vplivali tudi vzorci, prineseni s kolonizacijo ali z naseljenci – rudarji. Tako se je v goratem delu porečja Idrijce izoblikovala regija, ki združuje tri med seboj različne arhitekturne krajine. Kot posledica posebnih vplivov so nastale samostojne in zaprte arhitekturne krajine z lastno identiteto, ki so le na robovih povezane s sosednjimi regijami. Osrednja arhitekturna krajina je Idrija, ki je vplivala na preostali dve in ki se navzven le ob izteku Idrijce v Sočo deloma navezuje na soško-vipavsko regijo. Arhitekturni krajini Cerkno in Trnovska planota se močneje navezujeta na sosednje: prva proti Škofji Loki, druga proti Gorici in Vipavi (Fister et al., 1993a, 60).

Zakonska podlaga za oblikovanje stavb in uradni postopki

Strateške usmeritve glede podobe prostora se udeležujejo preko določil področne zakonodaje in podrejenih prostorskih aktov. Zakon o urejanju prostora (ZUreP-2, 2017) kot krovni zakon opredeljuje namene, cilje in instrumente urejanja prostora, določa tudi katere so pristojnosti urejanja prostora države in občin. Pristojnosti občine so: priprava prostorskih aktov na občinski in medobčinski ravni; sodelovanje pri pripravi regionalnih prostorskih planov; sodelovanje pri pripravi prostorskih aktov države; določanje ciljev in izhodišč prostorskega razvoja občine; načrtovanje prostorskih ureditev lokalnega pomena ter določanje namenske rabe prostora in prostorskih izvedbenih pogojev na območju občine s prostorskimi akti izvajanje

prostorskih ukrepov in nalog zemljiške politike na lokalni ravni; izvajanje nalog, povezanih z delovanjem prostorskega informacijskega sistema in inšpekcijski nadzor nad izvajanjem določb prostorskih aktov, ki jih sprejme občina. Prostorski izvedbeni akti (na ravni občine) morajo biti skladni s podrobnejšimi pravili urejanja prostora določenimi v Državnem prostorskem redu – DPR (nov je trenutno v pripravi; velja PRS, 2004). ZUrep-2 pa vsebuje tudi temeljna načela urejanja prostora, med katerimi sta za pripravo občinskega prostorskega načrta (OPN) z vidika zagotavljanja prepoznavnosti ključna *racionalna raba prostora*, ki na primer govori o ustreznih razmerjih med grajenimi in pozidanimi površinami ter usklajevanju rab v prostoru, in *prepoznavnost naselij in krajine*, ki določa, da je pri načrtovanju naselij treba »varovati podobo, merilo in krajinski okvir, predvideti sanacijo razvrednotenih območij in ustvarjati novo arhitekturno in krajinsko prepoznavnost v sožitju z obstoječimi kakovostmi prostora. Prostorski razvoj naselij se prilagaja reliefnim oblikam, omrežjem vodotokov, smerem gospodarske javne infrastrukture ter smerem in konfiguraciji pozidave. Pri tem je treba spoštovati značilnosti prostora, varovati naravo in kulturno dediščino, poudarjati oblikovne vrednote naselja in varovati kakovostne dominantne poglede. Pri prostorskem načrtovanju v krajini je treba ohranjati in vzpostavljati vrednote ter prepoznavne značilnosti prostora in razmeščati dejavnosti tako, da je mogoče krepiti prepoznavnost prostora in njegovo upravljanje ter *notranji razvoj naselja*, ki daje prednost prenovam in zgostitvam naselij pred širitvijo poselitve na nove površine.« Poleg tega je Gradbeni zakon (GZ, 2017) tisti, ki določa temeljne pojme in pogoje s področja graditve objektov. Namen zakona je uveljavitev javnega interesa pri graditvi objektov, med katerimi so: doseganje varnosti objektov (z doseganjem bistvenih zahtev), varstvo okolja, varstvo kulturne dediščine, spodbujanje trajnostne gradnje, skladnost umeščanja objektov v prostor, arhitektura kot izraz kulture, evidentiranje, uporabnost, učinkovitost, kakovost objektov in njihova usklajenost z okoljem v njihovem celotnem življenjskem ciklu.

Podobo naselij in tudi stavb z upoštevanjem nadrejenih strateških dokumentov in zakonodaje določa vsaka občina v temeljnem prostorskem aktu - občinskem prostorskem načrtu (OPN). OPN kot temeljni akt urejanja prostora na ravni občine vsebuje uvodne določbe, strateški in izvedbeni del. V idrijskem primeru strateški del OPN vsebuje koncepte razvoja naselij Idrija, Sp. Idrija, Godovič in Črni Vrh. Ti koncepti razvoja naselij obsegajo vsebine: koncept razvoja, prenove in širitve naselja; koncept prometnega omrežja; koncept urbanističnega in arhitekturnega oblikovanja ter ohranjanja arhitekturne identitete kraja (osnovne značilnosti kraja in osnovne usmeritve za arh. oblikovanje); koncept

Slika 2: Značilna podoba mesta in krajine v občini Idrija (Foto: Damjana Gantar).

zelenega sistema naselja; koncept opremljanja z gospodarsko javno infrastrukturo in koncept podrobnejše namenske rabe, kjer je vsako naselje razdeljeno na (podrobnejše) enote urejanja prostora (EUP in pEUP), za vsako pEUP je opredeljena podrobnejša namenska raba, način urejanja (na primer z urbanistično zasnovo) ter časovni okvir njihove izvedbe (na primer 1. faza). Izvedbeni del OPN Občine Idrija vsebuje poseben člen namenjen oblikovanju objektov (18. člen), ki določa najpomembnejše splošne vsebine glede oblikovanja stanovanjskih objektov. V zaključnem delu OPN pa so za določene pEUP navedeni podrobnejši prostorsko izvedbeni pogoji (PIP), kjer so med drugimi merili in pogoji navedeni tudi pogoji glede oblikovanja objektov (npr. »dovoljena je le opečna strešna kritina«). Projekt za pridobitev gradbenega dovoljenja mora nujno povzeti ta določila iz OPN-ja, saj se ta določila preverja v postopku pridobitve gradbenega dovoljenja. Gradbeno dovoljenje je obvezno le za novogradnje in rekonstrukcije, medtem ko za vzdrževalna dela ni potrebno. Med vzdrževalna dela štejemo zamenjavo dotrajanih konstrukcijskih elementov in dela s katerimi ne posegamo v nosilnost stavbe, kot so obnova fasade, menjava strešne kritine, obnova stavbnega pohištva ali zamenjava stavbnega pohištva s pohištvom enakih dimenzij.

V primeru Idrije je pomemben dokument tudi Konservatorski načrt za prenovo za del enote dediščine Idrija – mestno jedro (2011), ki je zavarovano kot naselbinska dediščina. Z režimi varovanja so zaščitene tudi posamezne kvalitetne stavbe, predvsem tiste z značilno identiteto in tipologijo idrijske (rudarske) hiše, pa tudi nekatere druge, t.i. meščanske hiše. Tovrstna dediščina za Idrijo predstavlja posebno bogastvo, kar je prepoznal tudi Unesco, ki je dediščino živega srebra uvrstil na Seznam svetovne dediščine.

Iz stanja v prostoru, ki se kljub temu, da strateški dokumenti, zakonodaja in izvedbeni dokumenti dejansko formalno pokrivajo vsebine, ki se tičejo zagotavljanja kakovosti prostora in bivanja, pa žal izhaja vse večji prostorski nered in neusklajenost. Deloma te procese lahko pripišemo pomanjkljivemu nadzoru nad upoštevanjem določil prostorskih aktov, deloma pa tudi kulturi samograditeljstva iz pol-preteklega obdobja, ki se v veliki meri nadaljuje v kulturo samo-prenoviteljstva brez konzultiranja in upoštevanja strokovnega pristopa. Tako so prenovitvena dela prepuščena lastnikom in izvajalcem, ki navadno nimajo dovolj strokovnega znanja, predvsem pa se posegov ne lotijo celovito in v skladu z določili prostorskih aktov. Ker nadzora (s strani strokovnih služb občine ali upravne enote) ni oziroma se izvedbe v prostoru ne preverjajo, se prepoznavnost prostora vse bolj izgublja. Stanje je boljše na področju novogradenj, saj je za načrtovanje in izvedbo novih stavb sodelovanje strokovnjakov strožje regulirano in zahteva aktivno vključenost pooblaščenih arhitektov

in gradbenih inženirjev. Kljub temu pa včasih tudi novogradnje zmotijo kritično oko.

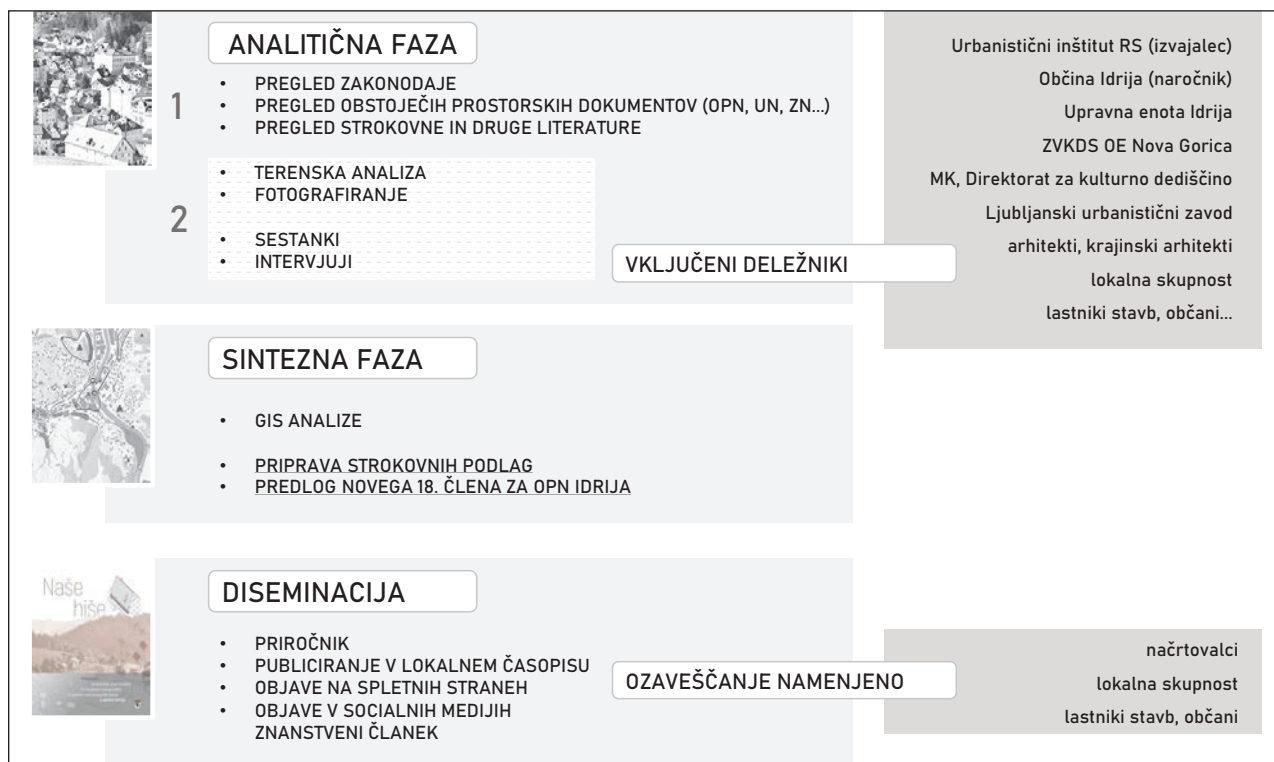
Opredelitev problema in ciljev raziskave

Kučanova (1998) piše o krajinah kot nosilkah nacionalne identitete ter raziskuje, katere so tiste značilnosti slovenskih krajin, ki jih najbolj označujejo kot slovenske, podobno lahko razmišljamo tudi o lokalnih identitetah. Kaj je tisto v prostoru območja občine Idrije, kar ga najbolj označuje kot idrijskega, zakaj ga prebivalci in obiskovalci prepoznajo kot idrijskega? Krajina je širok pojem, različne pomene in izvor besede je povzel in jih celovito predstavil Marušič (2020, 25), za namen raziskave zadošča ožji pomen, krajina kot življenjsko okolje, ki obsega preplet naravnega prostora in dejavnikov in vključuje tudi spremembe in posege, ki jih je v krajini povzročil človek in jih je v obliki glosarja arhitekturnih tipologij v podrobnosti raziskal Fister s sodelavci (Fister et al., 1993b). Najbolj vidne spremembe v prostoru so predvsem gradnja infrastrukture, objektov in stavb. Stavbe z arhitekturno tipologijo, ki je značilna za določeno območje, prispevajo k prepoznavnosti in identiteti območja. Z njihovim ohranjanjem in upoštevanjem značilne arhitekturne tipologije pri novogradnjah in prenovah prispevamo k ohranjanju prepoznavnosti in identitete območja. Pri tem je pomembna tako kakovost kot številčnost značilnih stavb.

Članek na primeru idrijske občine prikazuje pomen značilne arhitekturne tipologije za identiteto prostora ter problematiko njenega ohranjanja, ki kljub formalno zagotovljenim zakonskim in prostorsko načrtovalskim pogojem za spoštovanje te tipologije v prostoru dejansko izginja. Osredotoča se na izbrano arhitekturno tipologijo eno- in dvostanovanjskih stavb. Predpostavka raziskave je, da zgolj (pre) splošna določila občinskega prostorskega načrta o oblikovanju stavb niso dovolj za ohranjanje arhitekturne tipologije v določenem prostoru (občini), saj vodijo do izvedbe »tipskih« projektov, torej stavb, ki ne odražajo prostorske identitete, temveč so podobne stavbam v drugih arhitekturnih regijah in krajinah brez značilnosti, ki bi jih lokalno opredeljevale. Šele s poznavanjem dejanskega prostora in kakovostnih obstoječih stavb ter njihovih značilnih arhitekturnih elementov je mogoče ob upoštevanju OPN prispevati k ohranjanju prostorske identitete in splošne kvalitete prostora, pri čemer pa je treba z aktom predpisano regulativo dopolnjevati tudi z drugimi, tako imenovanimi mehkimimi pristopi za dvig splošnega zavedanja o pomenu in potrebnosti ohranjanja in nadgrajevanja prepoznavnosti prostora pri poseganju vanj.

METODOLOGIJA

V povezavi z raziskovano problematiko in hipo-

Slika 3: Diagram poteka raziskave (Ilustracija: Nina Goršič).

tezo so bila najprej pregledana vsa relevantna gradiva, zakonodaja, prostorski akti občine, strokovne podlage, kot so urbanistični načrti, konservatorski načrt, usmeritve za urejanje naselij ipd., znanstveni in strokovni članki, rezultati predhodnih raziskovalnih in aplikativnih projektov ter druge objave. Opravljena je bila prostorska analiza celotnega območja občine, za štiri največja naselja je analiza zajemala opredelitev arhitekturno enotnih območij (predelov v naseljih), analizo namenske rabe, kulturne dediščine in stavb, ki vplivajo na podobo naselja, kronološki razvoj naselja, starost stavb, tipologijo stavb in zaznavno analizo vključno z analizo vedut. Na podlagi te analize so bila naselja razdeljena na arhitekturno enotna območja, za katera so bile opredeljene podrobnejše usmeritve za urejanje. Za značilna krajinska območja, ki zajemajo podeželske dele občine, je bila analizirana prostorska opredelitev teh območij s prikazom prostorskih značilnosti (teren, rastje, ceste, vode), stavb in zelenih površin. Vzporedno s prostorsko analizo so potekali terenski ogledi in fotografiranje stavb v vseh večjih naseljih in zaselkih, kot tudi posameznih stavb v enotah urejanja prostora. Za namen ureditve in predstavitve fotografij je bila urejena fototeka - strukturirana baza fotografij z geografskimi koordinatami, ki omogoča lažje iskanje in pregled fotografij po ključnih besedah (npr. ime naselja, stanovanjski/gospodarski

objekt, kulturna dediščina, enostavni objekt). Baza fotografij je služila kot osnova za nadaljnje delo pri izdelavi priporočil, za prikaz primernih posegov oziroma dobrih praks in tudi za prikaz neustreznih primerov prenov in novogradenj.

Za pridobitev mnenj strokovnjakov so bili izpeljani intervjuji s pol strukturiranimi vprašanji; vprašanja so bila določena vnaprej, vendar je pogovor dopuščal spreminjanje poteka in dodajanje podvprašanj. V intervjujih so sodelovali državni nosilci varstva kulturne dediščine in urejanja prostora, predstavniki organov urejanja prostora na ravni občine in izbrani arhitekti, ki delujejo na območju občine. Skupaj je sodelovalo dvanajst oseb, nekaj intervjujev je bilo skupinskih, kot na primer intervjuja za zaposlene na Upravni enoti in Ministrstvu za kulturo. Intervjuji so bili prilagojeni različnim področjem dela ali nalogam, ki jih opravljajo strokovnjaki, od načrtovanja stavb do izdaje gradbenih dovoljenj. Vprašanja so bila razdeljena v več sklopov, s katerimi smo ugotavljali: (1) mnenje o podobi naselij in vplivu različnih arhitekturnih elementov na videz, (2) mnenje o prostorskih dokumentih in upravnem postopku pridobitve gradbenega dovoljenja (npr. zahtevnosti OPN, prenormiranosti, presplošnosti določil) ter (3) morebitni konkretni predlogi za izboljšave.

Pristop k analizi podatkov in oblikovanju predlogov je bil dvodelen (slika 3), šlo je za analizo

in vrednotenje dejanskega prostora in arhitekture na eni ter zakonskih oziroma prostorsko načrtovalskih določil na drugi strani. Na podlagi preseka tako zbranih informacij v okolju GIS ter njihove sintezne obravnave so bile oblikovane usmeritve za stavbe v obliki splošnih priporočil in usmeritve za naselja, ki so v strnjeni obliki podane v nadaljevanju.

REZULTATI

Značilnosti stavb in naselij na Idrijskem

Na podlagi pregleda literature, prostorske analize in terenskih ogledov so bili prepoznani značilni tipi stanovanjskih stavb na Idrijskem, njihova umestitev v prostor, ohranjenost in številčnost. Značilne stavbe se nahajajo v vseh naseljih in na podeželju. V določenih delih naselij, ki so bila kot celota zgrajeni v kasnejših obdobjih (70. ali 80. leta 20. stoletja) pa takšnih stavb ni; na primer Šolska in Mladinska ulica v Sp. Idriji, kjer je bila v celoti zgrajena soseska z večstanovanjskimi stavbami – bloki, in Ulica 1. maja v Idriji, kjer so bile enotno zgrajene montažne stanovanjske hiše. Kljub tovrstnim posameznim delom naselij pa v vseh krajih prisotnost za arhitekturno regijo značilnih stavb odraža lokalno prostorsko identiteto.

Iz pregleda literature (Melik, 1936; Baš, 1957; Mušič, 1947; Sedej, 1964; Šarf, 1975; Fister et al., 1993a; Fister et al., 1993b; Deu, 2006; Terpin, 2011) ter prostorske analize izhaja, da na območju občine Idrija prevladujeta dva značilna tipa stanovanjskih hiš (tradicionalnih hiš) in sicer:

- idrijska hiša in njena različica idrijska rudarska hiša, ti najdemo predvsem na območju naselij Idrija in Spodnja Idrija, v dolini Idrijce, v Kanomlji ter na Vojskarski planoti in območju Krnic in Masor; ali bolj splošno v osrednjem in zahodnem delu občine. Za idrijske hiše je značilno, da so višje, imajo skoraj kvadraten tloris (1:1,3), strmo (do 60°) simetrično dvokapno streho, na glavni zatrejni fasadi simetrično razporejena okna, zaradi umeščanja v strm teren so najpogosteje umeščene s slemenom pravokotno na plastnice. Zanje je značilna svetla, bela fasada in lahka siva kritina. Različica idrijske rudarske hiše se je razvila kot večstanovanjska stavba s prostori namenjenimi oddajanju v najem rudarjem in njihovim družinam, zaradi izkoriščenosti podstrešnih prostorov so zanje značilni »ajkrli«, strešni pomoli s okenci (Deu, 2001).
- škofjeloško-cerkljanska hiša, ta tip je pogostejši na podeželju v južnem in vzhodnem delu občine, torej na Ledinski planoti, planoti Gore, v okolici Črnega Vrha in Godoviča. Gre za velike, nadstropno zidane kmečke hiše s

poudarjenim vhodom na daljši stranici. Za razliko od idrijskih hiš so bolj kompleksno arhitekturno oblikovane, imajo poudarjen vhod, šivane robove in večja, simetrično razporejena okna. Streha je simetrična in dvokapna, najpogosteje z naklonom 45°. V vzhodnem delu občine, kjer arhitekturna regija meji na ljubljansko, je prihajalo do mešanja vplivov, zato se tu včasih pojavljajo pritlične hiše, strehe s čopom, fasade s poudarjenim portalom in stenskim okrasom.

Poleg teh dveh tipov so za območje značilni *prhavzi*, rudarski bloki (večstanovanjska gradnja), ki jih je rudarska oblast gradila za zagotavljanje ustreznih bivalnih razmer za delavce rudnika in njihove družine. Na območju občine, predvsem v Idriji in okolici, je ohranjenih 14 prhavzov in ulica z dvo-stanovanjskimi stavbami (Rudarska ulica). Za videz mesta Idrije so pomembne tudi stavbe, ki so zaradi svoje kakovosti, prepoznavnosti ali redkosti zavarovane kot kulturna dediščina npr. meščanske hiše v jedru naselja, rudniški objekti in stavbe (magazin, grad, gledališče, jaški), objekti iz časa italijanske okupacije (prva in druga palacina, stari zdravstveni dom, psihiatrična bolnišnica in mladinski center) in objekti iz obdobja poznega modernizma (blagovnica Mercator v središču Idrije, osnovna šola Idrija, športni center in Modra dvorana).

Analiza je jasno pokazala, da je individualna gradnja v drugi polovici 20. stoletja prekinila z lokalno tradicijo, ki je bila značilna za arhitekturno regijo, za celotno območje Slovenije so se uporabljali enaki tipski načrti in prenos zgledov od drugod, ki so v prostor prinesli drugačen videz stavb. V območjih, kjer te stavbe prevladujejo, je prepoznavnost ali identiteta arh. regije težje prepoznavna. V zadnjih letih pa so bili tudi na Idrijskem zgrajeni posamezni primeri avtorske arhitekture ter sodobne stanovanjske stavbe med katerimi nekateri povzemajo posamezne tipične arhitekturne elemente ali jih interpretirajo na sodobnejši način. V bolj odmaknjenih območjih je bilo zgrajenih nekaj primerov stavb po principih sonaravne gradnje (lokalni materiali, energijsko in prostorsko varčni objekti).

Prepoznavne lastnosti stavb na Idrijskem - mnenja strokovnjakov

V intervjujih s strokovnjaki smo pridobili njihova mnenja o videzu naselij v občini Idrija, predvsem o tem, kakšna bi bila idealna podoba naselij, pa tudi mnenje glede problematičnih opredelitev OPN in predloge za izboljšave teh opredelitev. Vprašanja intervjuja so bila pripravljena po sklopih, po katerih v nadaljevanju sintezno povzemamo tudi odgovore strokovnjakov:

(1) Mnenje o podobi naselij in vplivu različnih arhitekturnih elementov na videz naselja

Vprašani so se strinjali, da je pomembno enotno oblikovanje, kar pa ne pomeni, da naj bodo vsi objekti enaki. Enotnost razumejo predvsem pri izbiri kritine, naklonih streh, izbiri barv ter ohranjanju tipologije – kar je pomembno predvsem v starih mestnih jedrih. V novejših naseljih je regionalna arhitekturna tipologija lahko interpretirana na sodobnejši način – nova naselja naj sledijo napredku a z upoštevanjem tradicije, ali kot se je izrazil eden od intervjuvancev: *“Idrijska hiša na sodoben način”*. Vsako območje naj ima svojo identiteto, iz katere naj se izhaja pri razvoju oz. oblikovanju objektov, s čimer se prepreči uniformiranost podobe naselij. Vprašani so največkrat omenili strehe – enake naklone in barve, smeri slemen in priporočeno vrsto kritine. Pomembne so arhitekturno-oblikovne značilnosti objektov, kot npr. barva fasad (večkrat omenjena bela kot značilna za fasadni ovoj v obravnavanem območju). Kot pomembno so izpostavili tudi ohranjanje tipičnega in vrednega v naselju, racionalno izrabo prostora, ki je lahko pomembnejša od same arhitekturne tipologije, pa tudi vidike kot so upoštevanje osenčenja, vedut, dostopov in naklonov terena pri umeščanju stavb. Kot najbolj moteče so intervjuvanci navajali gradnje iz obdobja samograditeljstva pa tudi utečeno prakso, da si vsak investitor želi postaviti drugačno hišo kot sosed. Pri gradnji je moteče tudi opazno pomanjkanje znanja oz. nepoznavanje osnovnih zakonitosti dobre arhitekture, kar posledično vodi v oblikovno neenotnost. Moteča je tudi razpršena gradnja oziroma neupoštevanje robov naselij.

(2) Mnenje o prostorskih dokumentih in upravnem postopku pridobitve gradbenega dovoljenja

Vprašani so menili, da OPN ne more opisati vsega, omogočena mora biti presoja arhitekta oziroma morajo biti opredelitve podane z določeno toleranco. Prevladovalo je mnenje, da mora OPN obvezno opredeliti določene – bistvene stvari: naklon strehe, priporočiti materiale in barve ter uskladitev stavb v zaključenih pozidavah, npr. v mestnih jedrih, saj je treba zagotavljati določeno enotnost. Eden od intervjuvancev je izpostavil, da je določilo OPN glede prilagajanja novogradenj obstoječim kakovostnim objektom *»nesmiselno; v večini predelov takih stavb ni; tako se zmanjšuje možnost za načrtovanje in izvedbo kakovostnih, lepih, boljših stavb, ostane posnemanje obstoječe gradnje.«* V OPN se zdi problematična tudi uporaba besed smiselno/praviloma/izjemoma – beseda praviloma pomeni, da je vsa odstopanja mogoče utemeljiti oz. je omogočeno različno tolmačenje, »umetniška svoboda«. Vprašani so omenili tudi, da je problematična tekstovna oblika odloka, saj je besedilo težko interpretirati – potrebovali bi skice, primere.

Slika 4: Značilna tipa stanovanjskih stavb na Idrijskem, (a) idrijska hiša, (b) škojeloško-cerkljanska hiša (Foto: Damjana Gantar).

Tabela 1: Primerjava ugotovljenih značilnosti (eno- in dvostanovanjskih) stavb in določil OPN (Vir: OPN5 (2019), lastne ugotovitve).

Element	Določila OPN5 (2019)	Ugotovitve iz raziskave - za območje značilne oz. tradicionalne stavbe
1. arhitekturna tipologija (za stanovanjske stavbe)	<i>Novogradnjo eno in dvostanovanjskih stavb naj se prilagodi lokalni tipologiji škofjeloško – cerkljanske arhitekturne regije, ki se praviloma izraža na vidno izpostavljeni zatrejni fasadi ožjih stranic, s simetričnim naklonom strehe med 40° in 60° in značilno razporeditvijo pokončnih odprtin v razmerju s fasado.</i>	Značilna arhitekturna tipologija: idrijska (rudarska) hiša - predeli mesta Idrije, Spodnje Idrije, zahodni in severni del občine; škofjeloško-cerkljanska hiša: podeželski del, vzhodni in južni del občine; z vplivi ljubljanske arh. regije.
2. umestitev v prostor (glede na relief, ulično mrežo, sosednje objekte, pomembne poglede)	<i>V mestu Idrija morajo novogradnje smiselno nadaljevati tradicijo idrijske rudarske in meščanske hiše ter pri tem upoštevati naslanjanje na pobočje in pazljivost pri umestitvah v pomembne javne vedute naselja, ...</i>	Na nagnjenem terenu (pobočjih) je značilna usmeritev s slemenom pravokotno na plastnice, glavna /zatrejna fasada je obrnjena na glavno ulico, dostopno pot, gleda v dolino. Na podeželju pravokotna usmerjenost slemen prevladuje na nagnjenem terenu; če je teren raven je odvisna od organizacije poselitve (oblika vasi, dostopne poti, kmetija). Stanovanjske stavbe niso postavljene na izpostavljenih legah.
3. oblika stavbe (volumenska razmerja, oblikovanost fasadne ploskve - zamiki, nakloni)	<i>Pravokotni tloris osnovnega objekta; Osnovni objekt ima lahko povečan tloris pravokotno na daljšo stranico osnovnega objekta; povečan tloris mora biti pokrit s simetrično dvokapno streho s slemenom, nižjim od slemena osnovnega objekta, ali v obliki enokapne ali podaljšane strehe; streha nad povečanim tlorisom ima lahko drugačen naklon.</i>	Tloris blizu kvadratu (1:1,3) do pravokotnega tlorisa (1:1,7). Atrijske stavbe, stavbe z zamiki, izzidki niso značilne.
4. streha - oblikovanost strešin (oblika, nakloni), - barva, tekstura, odprtine (frčade)	<i>Streha nad osnovnim objektom je simetrična dvokapnica s slemenom, vzporednim z daljšo stranico objekta; -napušč na zatrejni fasadi ne sme presegati 45 cm; - strešno površino je mogoče izrabiti za zajem svetlobe v obliki tradicionalnih frčad ali v obliki arhitektonskih rešitev z manjšimi strešnimi nakloni in ustrezno kritino, na način, da ne moti arhitektonskih razmerij na vidno izpostavljeni zatrejni fasadi in je hkrati smiselno umaknjena od čelnega roba; - kritina je opečna v niansah opečne barve ali kritina, ki posnema izgled opečne kritine; barva strešne kritine je lahko še v odtenkih rjave ali sive; v sklopu domačij, kjer je na starih objektih še ohranjena izvorna cementna kritina, je dovoljena uporaba cementne replike – romba; niso dovoljene nebarvane, bleščeče aluminijaste strešne plošče; v zavarovanih območjih je za barvo strešne kritine potrebno pridobiti soglasje pristojne službe za varstvo kulturne dediščine; -izjemoma je pri sodobno oblikovanih objektih dovoljena tudi izvedba ravnih streh, kadar to ne moti siluete naselja in ni v območjih kulturne dediščine; pri ravnih strehah je priporočena izvedba zelene strehe ali pohodne terase;"</i>	Simetrična dvokapna streha, idrijske hiše do med 45° in 60°; škofjeloško-cerkljanska 45°; sleme vzporedno z daljšo stranico objekta. Na glavni zatrejni fasadi krajši napušči - okrog 50 cm. Tradicionalno stavbe krite s sivo kritino (špičak) tudi v Idriji. Opečna barva prevladuje v centru Idrije, Godoviču, Ledinah. Frčade: značilne so enokapne -pultne, predvsem za idrijsko (rudarsko) hišo, ter klasične, dvokapne.
5. arhitekturno-oblikovalske značilnosti stavbe (fasadna ploskev, odprtine), stavbno pohištvo, izzidani deli stavbe, specifični arhitekturni elementi	<i>Na daljši fasadi so dovoljene širše zasteklitve. Gradnja več kotnih in okroglih izzidkov, stolpičev in lokalnemu stavbarstvu tujih oblik, ni dopustna. Končni fasadni omet je praviloma zaglajen in barvan v svetlih tonih. Dovoljene so tudi lesene fasade. Dopustne barve fasad so: bela, zemeljski in sivi toni ter umirjene pastelne barve. Prepovedani so živobarvni sijoči odtenki fasad. V zavarovanih območjih je za barvo fasade potrebno pridobiti pogoje in soglasje pristojne službe za varstvo kulturne dediščine. Objekti naj se po razporeditvi fasadnih elementov (oken, vrat, okraskov, materialov) prilagajajo oblikovno kvalitetnim objektom v okolici, še posebej pri fasadah, obrnjenih na ulično stran (velja za mesto Idrija).</i>	Stavbe enostavno arh. oblikovane, idrijske hiše brez okrasja, bela fasada (apnena, gladka). Na podeželju -škofjeloško-cerkljanske hiše, šivan rob, črte med nadstropji, obrobe okrog oken; bele ali sivo-bele kombinacije, svetlo rumena. Okna razporejena simetrično oz. osno na zatrejni fasadi. Uporaba lesa na fasadi v mestu Idrija in večjih naseljih ni značilna; ponekod na podeželju opaženi zatrepi, del fasade (severna stran) ali celotna fasada (Gore, Ledine).

(3) Konkretni predlogi za izboljšave opredelitev OPN

Udeleženci so opozorili na napačno poimenovanje značilnega arhitekturnega tipa v OPN (škofjeloško cerkljanski tip) – na območju Idrije je značilen tip idrijska hiša. Opozorili so na nujnost priprave skic in primerov za OPN, določitev barvnega spektra za fasade (RAL), podrobnejše določitve glede barve fasad po notah urejanja prostora. Kot problematične so izpostavili preнове, saj postopek poteka brez nadzora (ne gre preko upravne enote), podobno velja za nezahtevne objekte, ki dejansko povzročajo veliko spremembo podobe naselij.

Ustreznost obstoječih določil OPN

Občinski prostorski načrt z določili, ki naslavlja lokalno značilno tipologijo škofjeloško–cerkljanske arhitekturne regije, podrobno opredeljuje elemente, ki jih je treba upoštevati za pridobitev gradbenega dovoljenja. V zapisu OPN gre pri tem žal za nenačrtno poimenovanje regije oz. zamenjavo s tipom hiše; regija ki jo občina Idrija v večini obsega, je idrijsko-trnovska arhitekturna regija, le vzhodni rob občine spada v ljubljansko arhitekturno regijo. Za idrijsko-trnovsko regijo pa sta značilni idrijska in škofjeloško–cerkljanska hiša. Po pregledu in primerjavi značilnosti teh dveh značilnih tipov stavb in določil OPN smo ugotovili, da OPN precej podrobno in obširno določa vse glavne elemente, ki so bistveni za prepoznavanje določenega stavbnega tipa. Tako so določeni oblika stavbe, oblika strehe, naklon, frčade, barva kritine, vrsta in barva ometov, namestitve naprav. Vendar pa se v OPN pojavljajo določene navedbe, ki so problematične ali ne prispevajo k ohranjanju tipike, na primer:

»naklon strehe med 40° in 60°«; značilen razpon je 45°; zato bi bila splošna usmeritev z naklon med 45° in 60° z opredeljenimi izjemami za tiste enote, kjer ta naklon strehe ni značilen (ulice, ki so bile v celoti zgrajene v kasnejših obdobjih; montažna gradnja ali večstanovanjske stavbe).

»kritina je opečna v niansah opečne barve ali kritina, ki posnema izgled opečne kritine«; za nekatera naselja ali dele naselij opečna kritina ni značilna, posebno je to problematično pri idrijski (rudarski) hiši, za katero je bil značilna siva kritina (cementni špičak), ki je nadomestila tradicionalne lesene skodle ali »šinklne«. Opečna barva kritine je tudi precej vpadljiva in zato manj primerna za stavbe, ki se nahajajo v krajini.

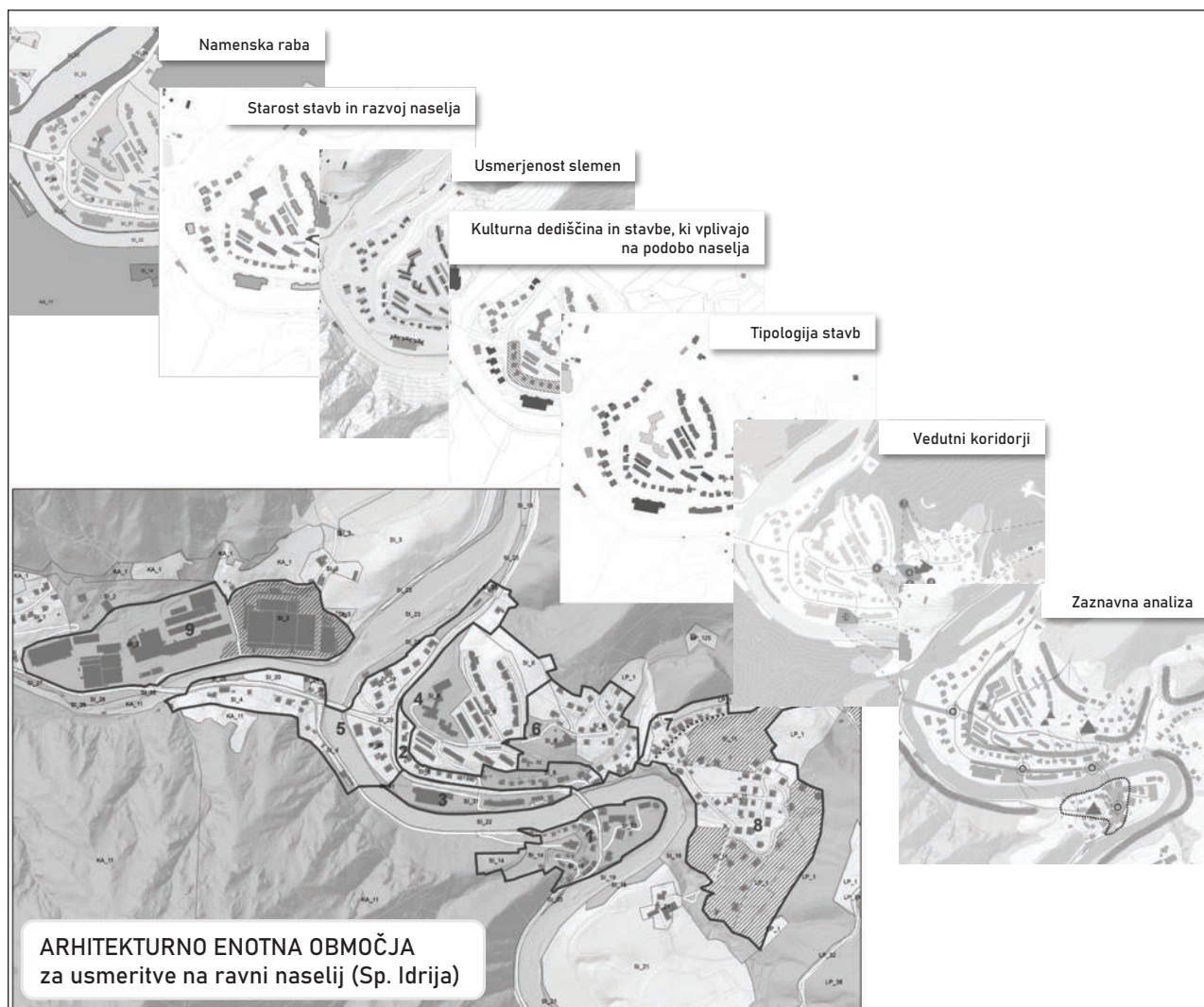
Kljub temu, da se za novogradnje v postopku pridobitve gradbenega dovoljenja skladnost projektno dokumentacije dobesedno primerja z določili OPN, pa v prostoru vse več novogradenj in prenov ni skladnih z arhitekturno tipiko regije. Prenove, ki vključujejo zamenjavo strešne kritine in fasade brez

poseganja v konstrukcijske elemente stavbe namreč spadajo med vzdrževalna dela, za katera gradbeno dovoljenje ni potrebno. Pri novogradnjah pa kljub projektni dokumentaciji lastniki včasih samovoljno spreminjajo končno izvedbo na primer z izbiro neustrezne barve fasade ali spreminjanjem okenskih odprtih (velikosti in razporeditve). Izgled stavb pa v zadnjem času bistveno spreminjajo tudi (konzolni) nadstreški za parkiranje avtomobilov, ki zakrivajo velik del glavne fasade, včasih tudi celotno dvorišče in niso podvrženi nobeni presoji skladnosti s prostorsko in gradbeno zakonodajo.

Na podlagi analize stanja ugotavljamo, da zgolj določila OPN in postopek pridobivanja gradbenega dovoljenja, ki skladnost s temi določili preverja, nista dovolj za ohranjanje značilnih elementov stavb in njihove prepoznavnosti. Določila zagotavljajo minimalne pogoje, ki pa ne pomenijo, da je z njihovim upoštevanjem stavba tudi dejansko skladna z bistvenimi elementi, ki opredeljujejo identiteto idrijske ali škofjeloško–cerkljanske hiše. Večina določil je namreč tako splošnih, da veljajo za širše območje centralne Slovenije, vsekakor pa podobne stavbe najdemo v sosednjih in bližnjih občinah od Postojne in Logatca do Žiri in Škofje Loke. Če imajo npr. stavbe v Ajdovščini in Tolminu praviloma položnejše strehe, je to za občino Idrija neznačilno. Pomembno je spoznanje, na katerega so opozarjali tudi strokovnjaki v intervjujih, da določila veljajo za novogradnje, ne pa za preнове, ter da so nekatera določila prepodrobna, hkrati pa omogočajo, da si lastniki po gradnji prilagajajo stavbe z manjšimi posegi (dozidavanje, podaljševanje nadstreškov, neustrezne frčade). Določila ne bi smela voditi v uniformiranost, temveč v ustrezno reinterpretacijo lokalnih arhitekturnih značilnosti, predvsem pa v usklajenost s sosednjimi stavbami in krajem, s ciljem vzpostavljanja prepoznavne in berljive podobe prostora (Gantar et al., 2020a). Kljub spoštovanju tradicije je treba omogočiti tudi razvoj, saj je bil ta vedno gonilo napredka (kar je nenazadnje tudi bistvo izjemnega in v svetovnem merilu pomembnega rudarskega mesta Idrije).

Oblikovanje priporočil na podlagi prostorske analize

Pomanjkljivosti uporabe (pre)splošnih določil za oblikovanje stavb je problematična predvsem v predelih naselij in območij z bolj poudarjeno identiteto oziroma ohranjeno kulturno dediščino in z ohranjenimi značilnimi elementi arhitekturne regije. Zato smo za štiri največja naselja v občini na podlagi prostorskih analiz, strokovnega znanja in poglobljenega poznavanja prostora pripravili podrobnejše usmeritve (slika 5). Sintezna karta predstavlja arhitekturno enotna območja, ki imajo skupne prostorske, oblikovne značilnosti in mnogokrat tudi določeno funkcijo. Meje teh arhitekturno

Slika 5: Postopek izdelave sintezne karte za oblikovanje priporočil po naseljih, primer za Spodnjo Idrijo (Ilustracija: Nina Goršič).

enotnih območij so bile določene na podlagi analiz namenske rabe, opredelitve kulturne dediščine in stavb, ki so pomembne za podobo kraja, razvoja naselja oziroma starosti stavb, tipologije stavb, analize streh - usmerjenosti slemena, pomembnih vedut v naselju in zaznavne analize. Za vsako enoto smo preverili obstoječe opredelitve, ki so v OPN podane kot podrobni prostorski izvedbeni pogoji (PIP) ter podali podrobnejše usmeritve, ki zagotavljajo ohranjanje značilnih arhitekturnih elementov pri prenovah stavb ter oblikovanje novih stavb in odprtih površin, ki prispevajo k enotnemu in usklajenemu videzu v tem delu naselja, kot na primer določena barva streh, določena oblika frčad, barve fasad, ohranjanje vidnega stika stavb z ulico – umeščanje pomožnih objektov za glavno stavbo idr. (Gantar et al., 2020b).

RAZPRAVA IN SKLEP

V teoretsko-znanstvenem smislu raziskava potrjuje predhodnim prispevkom, ki opozarjajo na specifičnost na oblikovanju fizičnega prostora temelječe identitete (Fister et al., 1993a; Butina Watson & Bentley, 2007) – tudi prostorska identiteta Idrije temelji na posebnostih konkretnega prostora, ki jih je bilo mogoče prepoznati le z uporabo dovolj obsežnega analitičnega aparata, ki vključuje primeren nabor vhodnih kvalitativnih informacij in jih vrednoti po jasno določenih kriterijih. Rezultati raziskave kažejo, da je predlagani nabor vhodnih podatkov (analiza obstoječih strokovnih podlag in prostorskih podatkovnih baz, terenska analiza, analiza prostorskih aktov in preverjanje stališč med ključnimi odločevalci)

primerno analitsko-sintezno orodje, ki na eni strani lahko identificira ključne gradnike lokalne prostorske podobe, hkrati pa že informira odločevalce, na kakšen način zakonitosti integrirati v orodja, ki jih ima prostorsko načrtovanje na voljo – ne le z integracijo v zavezujoče prostorske akte, ampak tudi v druga, t.i. mehka orodja, ki uporabnike prostora ozaveščajo in izobražujejo na področju ohranjanja in nadgrajevanja lokalne prostorske identitete. V tem smislu rezultati raziskave tudi potrjujejo predhodna raziskovalna dognanja, da je oblikovanje podobe prostora izrazito podvrženo kompleksni dinamiki družbenih procesov, zato je vključevanje vseh deležnikov oz. javnosti v različnih oblikah (konzultiranje, izobraževanje in ne nazadnje kaznovanje) ključnega pomena (Hague & Jenkins, 2005).

Vsaka stavba s svojo zunanjo podobo vpliva na videz kraja ali krajine, v kateri se nahaja. Tradicionalni tipi stavb, značilni za določeno območje, prispevajo k prepoznavnosti in identiteti krajev in širših območij. Na območju občine Idrije sta bila kot tradicionalna arhitekturna tipa prepoznana idrijska hiša z različico idrijske rudarske hiše ter škofjeloško-cerkljanska hiša. Z razvojem in gradnjo tipskih stavb v drugi polovici 20. stoletja in sodobnih stavb sta se arhitekturna tipika in s tem povezani identiteta in prepoznavnost območja zmanjšali. Skladno s splošnim razvojem se spremembe dogajajo tudi na področju urbanizma, prostorskega načrtovanja in same gradnje (arhitekturno oblikovanje, materiali). Danes je nerealno pričakovati in težiti k posnemanju tradicionalnih stavb v celoti. Stavbe morajo omogočati ustrezne, če ne tudi prijetne bivalne razmere. To pa ne pomeni, da sodobna in energetsko varčna gradnja ne more upoštevati in vključevati tradicionalnih elementov, jih interpretirati na sodobnejši način ter tako zagotavljati skladnosti novogradenj z arhitekturno tipiko območja ter prispevati k njegovi prepoznavnosti (Kristan et al., 2012; Furman Oman et al., 2013).

Poleg novogradenj je za ohranjanje prepoznavnosti prostora bistvenega pomena tudi strokovna prenova stavb. S prenovo je treba zavestno varovati podobo naselij kot celote in jo dopolnjevati in nadgrajevati na način, ki je skladen s kontekstom in lokalno specifičen: s ščitjenjem značilnih delov naselij kot tudi posameznih stavb in drugih arhitekturnih elementov v prostoru, ki vplivajo na podobo ulic, trgov, naselij in širšega prostora. Posebno pozornost je v procesih prenove potrebno posvetiti vsem stavbam, ki so zasnovane, oblikovane in v prostor umeščene tako, da z značilno tipologijo ali njenimi značilnimi arhitekturnimi elementi (ulična zatrejna fasada, bela fasada, pultne frčade itd.) doprinašajo k podobi naselja. Nabor takih stavb ne sme biti omejen le na stavbe s statusom kulturne dediščine, to je ključnega pomena za vzpostavljanje prostorske prepoznavnosti, saj tkivo z elementi regionalne tipike pomembno sooblikuje

podobo prostora. Pri prenovi naj se upoštevajo konservatorska načela, pri delu se ravnamo po načelih minimalne intervencije, kompatibilnosti materialov in tehnik ter reverzibilnosti posegov, ki spreminjajo značaj in avtentičnost stavbe (Gantar et al., 2018). Le na ta način je mogoče v območjih naselbinske dediščine in tudi izven njih ohranjati vse pomembne gradnike, ki prostoru dajejo prepoznavnost in sooblikujejo njegovo identiteto. V kolikor bo ta stavbni fond propadal, kot se dogaja npr. pri idrijskih rudarskih hišah, se bo dediščina prostora, naselij in stavb postopoma izgubljala, s tem pa ne bomo izgubili le prostorske temveč tudi lastno identiteto. Pomembno vodilo in opora so določila OPN-ja, ki pa morajo biti dovolj natančna, a hkrati ne prenormirana, da se značilni arhitekturni elementi ohranjajo, hkrati pa je dopuščena možnost za razvoj in inovacije ter iskanje lastnega izraza našega časa. V tovrstnih prizadevanjih je poleg pozornosti arhitekturnim elementom pomembno arhitekturo razumeti v vsej kompleksnosti njene pojavnosti – zelo pomembno je tudi njeno umeščanje v prostor, ki mora slediti kvalitetnim morfološkim vzorcem oziroma jih smiselno nadgrajevati.

K spoštovanju lokalnih arhitekturnih značilnosti v graditeljski praksi lahko doprinesemo tudi z mehкими ukrepi - izobraževanjem, priporočili in dobrimi zgledi. Še dodatno bi bilo treba okrepiti zavedanje o pomenu regionalne prepoznavnosti in kakovosti stavbne dediščine tudi med strokovnjaki v Idriji in okolici, kar bi pripomoglo k ohranjanju značilnih arhitekturnih elementov. Hkrati pa raziskava odpira tudi nova vprašanja v zvezi z regulacijo arhitekturno-oblikovne podobe stavb – rezultati namreč kažejo, da je v obstoječem sistemu urbanistične regulacije velik poudarek na usmerjanju in nadzoru podobe novogradenj, medtem ko se prenove odvijajo povsem nenadzorovano, čeprav v veliki meri vplivajo na podobo naselij. To kaže na potrebo, da se tudi na področje prenove stavbnega fonda v primerih oz. območjih, kjer prenove zmanjšujejo oblikovno podobo prostora, uvede nadzor oziroma uporabi mehanizme dovoljevanja posegov, ki bi hkrati omogočali tudi inšpekcijski nadzor in ukrepe za kršitelje.

Na podlagi raziskave tudi zaključujemo, da je v obstoječem sistemu priporočila smiselno podajati na dveh nivojih: stavbnem ali arhitekturnem in na nivoju zaokroženih prostorskih območij (naselje, krajina). Priporočila za oblikovanje stavb je smiselno opremiti s skicami in fotografijami ter jih v dostopnem formatu distribuirati kar najširši publiki – npr. v obliki brošure izdane na spletu ali v tiskani različici, da dosežejo tudi vse potencialne graditelje in samo-prenovitelje. Priporočila na nivoju naselja (urbanistični vidik) pa morajo biti pripravljena za vsako naselje ali značilno krajinsko območje posebej, saj so odvisna od prostorskih značilnosti, značilnosti samega naselja, njegove podobe in razvojnega potenciala. Za večja naselja je

podrobnejše usmeritve smiselno podati po posameznih arhitekturno enotnih območjih, ki obsegajo eno ali več enot urejanja prostora (včasih tudi ne sledijo nujno njihovim mejam), in imajo skupne prostorske, oblikovne značilnosti in mnogokrat tudi določeno funkcijo (npr. območje šole in vrtca z neposredno okolico; območje blokovske – večstanovanjske gradnje; mestno jedro, ki je lahko opredeljeno tudi kot območje kulturne dediščine). Taka priporočila so

nujna strokovna podlaga OPN-ja in drugih prostorsko načrtovalskih dokumentov na ravni občine vedno, kadar so vprašanja prepoznavnosti naselij in krajine opredeljena kot pomemben vidik prihodnjega prostorskega razvoja. Primer urejanja občine Idrija kaže, da je ob odgovorni občinski upravi v sodelovanju s strokovnjaki in prebivalci usmerjanje oblikovne podobe naselij in krajine uresničljivo in ne le načel polna deklarativna usmeritev.

THE ROLE OF CHARACTERISTIC ARCHITECTURAL TYPOLOGY IN PRESERVING SPATIAL IDENTITY: THE CASE OF THE MUNICIPALITY OF IDRİJA

Damjana GANTAR

Urban Planning Institute of the Republic of Slovenia, Trnovski pristan 2, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: damjana.gantar@uirsi.si

Matej NIKŠIČ

Urban Planning Institute of the Republic of Slovenia, Trnovski pristan 2, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: matej.niksic@uirsi.si

Nina GORŠIČ

Urban Planning Institute of the Republic of Slovenia, Trnovski pristan 2, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: nina.gorsic@uirsi.si

SUMMARY

The article addresses the issue of preserving and upgrading the spatial identity of Slovenian settlements and landscapes, which is declaratively defined in strategic spatial development documents as one of the important goals of Slovenia's spatial development. On the case of the municipality of Idrija and based on the review of the findings of important Slovenian theorists and practitioners, analysis of spatial planning acts of the municipality, detailed spatial analysis of important settlements in the municipality and important landscape areas, as well as the interviews of key stakeholders, it identifies the areas where the system of spatial planning needs an upgrade in order to preserve the key elements of spatial identity through the process of renovation of the existing built stock and in the design and implementation of new constructions. It emphasizes the need for a meaningful normative regulation, which will be protective and at the same time allow further development, and draws attention to the importance of so called soft instruments that are equally important for raising the awareness of the importance of the topic for spatial and wider cultural identity. The formation of a recognizable spatial image is tackled as a dynamic process in which the final spatial image is an interdependent variable of normative, technical, cultural, social and, last but not least, economic forces that need to be understood, coordinated and directed to ensure the desired image of a space that will maintain its identity in the long run.

Keywords: spatial identity, architectural typology, architectural cultural heritage, image of settlements, identity of landscape and settlements

VIRI IN LITERATURA

- Baš, F. (1957):** Rudarska hiša v Idriji. Slovenski etnograf, 10, 29–48.
- Butina Watson, G. (1997):** Izgrajevanje lokalne in regionalne identitete. Urbani izziv, 32, 33, 3–8.
- Butina Watson, G. & I. Bentley (2007):** Identity by Design. Burlington, Elsevier.
- Deu, Ž. (2001):** Stavbarstvo slovenskega podežlja: značilno oblikovanje stanovanjskih hiš. Ljubljana, Kmečki glas.
- Deu, Ž. (2006):** Podeželske hiše na Slovenskem. Ljubljana, Založba kmečki glas.
- Fister, P., Boh-Pečnik, N., Debevc, L., Deu, Ž., Kavčič, M. & L. Lah (1993a):** Arhitekturne krajine in regije Slovenije. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor RS, Zavod RS za prostorsko planiranje.
- Fister, P., Boh-Pečnik, N., Deu, Ž. & L. Lah (1993b):** Glosar arhitekturne tipologije. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor RS, Zavod RS za prostorsko planiranje.
- Fran (2021):** Slovenski pravopis. Dostopno na: www.fran.si (zadnji pristop: 4. 3. 2021).
- Furman Oman, G., Furman Oman, M. & J. Sedovnik (2013):** Sodobna arhitekturna tipologija na Kozjanskem. Podčetrtek, Občina Podčetrtek in javni zavod Kozjanski park.
- Gantar, D., Mihelič, B., Mujkič, S., Tomšič, M., Mirtič, M. & M. Šijanec Zavrl (2018):** Izzivi energetske prenove stavb kulturne dediščine v Sloveniji. Annales, Series Historia et Sociologia, 28, 1, 193–208.
- Gantar, D., Goršič, N., Nikšič, M. & D. Zaviršek Hudnik (2020a):** Naše hiše: priročnik za lastnike, načrtovalce in izvajalce novogradenj in prenov stanovanjskih stavb v občini Idrija. Ljubljana, Urbanistični inštitut Republike Slovenije.
- Gantar, D., Goršič, N., Nikšič, M., Ravnikar, Ž. & L. Štaut (2020b):** Usmeritve za oblikovanje objektov, usmeritve za objekte za kratkotrajno bivanje: strokovne podlage za Občinski prostorski načrt občine Idrija. Končno poročilo. Ljubljana, Urbanistični inštitut Republike Slovenije.
- GZ (2017):** Gradbeni zakon. Uradni list RS, št. 61/17, 72/17 – popr., 65/20 in 15/21 – ZDUOP.
- Hague, C. & P. Jenkins (ur.) (2005):** Place Identity, Participation and Planning. Oxfordshire, Routledge.
- Hudoklin, J., Selak, I. & S. Simič (2005):** Ohranjanje prepoznavnosti slovenskih krajin; Podrobnejša pravila za urejanje prostora. Zaključno poročilo. Novo mesto, Acer d.o.o.
- Jereb, R. (2019):** Mesto in prostori spomina: primer Idrije. Ars&humanitas, 13, 1, 219–233.
- Konservatorski načrt za prenovo za del enote dediščine Idrija – mestno jedro, EŠD 182 in OPPN mestno jedro (2011).** Ljubljana, Populus d.o.o.
- Kosi, D. (2013):** Prostorska identiteta v Sloveniji. Revija za geografijo, 8, 2, 95–106.
- Kristan, M., Zbašnik-Senegačnik, M. & A. Ščukovt (2012):** Pasivna hiša Posočja. Tolmin, Posoški razvojni center.
- Kučan, A. (1998):** Krajina kot nacionalni simbol. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
- Marušič, J. (2020):** O krajini; Ustvarjalno varstvo sveta. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo.
- Melik, A. (1936):** Slovenija. Geografski opis, I. splošni del; drugi zvezek. Ljubljana, Slovenska matica.
- Mušič, M. (1947):** Obnova slovenske vasi. Celje, Družba sv. Mohorja.
- Nikšič, M. & G. Butina Watson (2017):** Urban Public Open Space in the Mental Image of Users: the Elements Connecting Urban Public Open Spaces in a Spatial Network. Journal of Urban Design, 23, 6, 859–882.
- OdSPRS (2004):** Odlok o Strategiji prostorskega razvoja Slovenije. Uradni list RS, št. 76/04, 33/07 – ZPNačrt in 61/17 – ZureP-2.
- OPN5 (2019):** Občinski prostorski načrt občine Idrija – osnutek OPN5 občine Idrija. Idrija, Občina Idrija.
- Potočnik, T. & L. Lah (2017):** Pojem identiteta v izbranih mednarodnih listinah varstva dediščine in njegova uporaba v Sloveniji. Annales, Series Historia et Sociologia, 27, 2, 245–251.
- PRS (2004):** Uredba o prostorskem redu Slovenije. Uradni list RS, št. 122/04, 33/07 – ZPNačrt in 61/17 – ZureP-2.
- Sedej, I. (1964):** Problem raziskovanja slovenske ljudske arhitekture. Slovenski etnograf, 44/45, 1, 7–34.
- SPRS (2020):** Strategija prostorskega razvoja Slovenije. Gradivo za javno razpravo o osnutku SPRS 2050, 15. 1. – 15. 3. 2020. Dostopno na: https://www.gov.si/assets/ministrstva/MOP/Dokumenti/Prostorski-razvoj/SPRS/SPRS-2050_gradivo-za-javno-razpravo.pdf (zadnji pristop: 25. 3. 2021).
- Šarf, F. (1975):** Rudarska hiša in oprema stanovanj ob prelomu stoletja. Idrijski razgledi, XX, 8–16.
- Terpin, R. (2011):** Idrijske hiše: monografija o idrijskih stanovanjskih hišah. Idrija, samozaložba.
- Urbanistični terminološki slovar (2015):** Dostopno na: <https://doi.org/10.3986/978-961-254-943-5> (zadnji pristop: 4. 3. 2021).
- ZureP-2 (2017):** Zakon o urejanju prostora. Uradni list RS, št. 61/17.